

УДК 784

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/79-2-7>**Оксана МОЧЕРНІУК,**
*orcid.org/0009-0001-7318-9102*доктор філософії,
викладач кафедри методики музичного виховання та диригування
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *belkooksana3@gmail.com***РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ХОРОВОЇ ТВОРЧОСТІ У СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ**

Стаття є дослідженням особливості розвитку української хорової творчості, у сучасному контексті нами наголошено, що в культурному просторі України хорова творчість посідає особливе місце, завдяки своїй доступності та високій місії об'єднання людей навколо культурних традицій. Звернення до українських традицій, є важливим фактором для консолідації та єдності українського суспільства. Як форма художньої діяльності, вона задовольняє індивідуальні, соціальні та естетичні потреби виконавців, відображаючи реальність через художні образи хорових творів. Зазначено, що хорова творчість проявляється у формах композиторської творчості та виконавства. Композиторська діяльність у хоровому жанрі на межі ХХ–ХХІ століть вона, відображає сучасні тенденції музичного звукового простору, гармонійно поєднуючи інтонаційний лад національної мелодики з глобальними музичними явищами. Визначено, основні напрями сучасної композиторської хорової творчості. Згадано такі хорові колективи, як хор «Думка», Національний заслужений академічний український народний хор України імені Григорія Верьовки, Академічний хор ім. П. Майбороди Українського Радіо, Львівська державна академічна чоловіча хорова капела «Дударик», «Пікардійська терція», Академічний камерний хор «Cantus», які своєю діяльністю популяризують цей вид творчості. Відмічено, що хорова творчість містить і такі складові, як концерти, фестивалі, конкурси та платформи, які надають можливість хоровим колективам і диригентам обмінюватися творчим і організаційним досвідом. Важливим напрямком розвитку української хорової культури та визначальним вектором сучасної хорової творчості є конкурсно-фестивальний рух. Відмічено, що саме в перші роки незалежності України зародилися конкурси та фестивалі, навіть попри відсутність державної підтримки. Виокремлено таке новітнє явище у музичній культурі України, як фестивалі духовних піснеспівів. Наголошено на необхідності державної підтримки хорової творчості та наведено чинники, що впливають на її розвиток та значущість для культурного життя суспільства.

Ключові слова: хорова творчість, сучасність, хоровий спів.

Oksana MOCHERNIUK,
*orcid.org/0009-0001-7318-9102*Doctor of Philosophy,
Lecturer at the Department of Methods of Music Education and Conducting
Prikarpattia University named after Vasyl Stefanuk
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *belkooksana3@gmail.com***DEVELOPMENT OF UKRAINIAN CHORAL CREATIVITY
IN THE MODERN CONTEXT**

The article is a study on the development of Ukrainian choral music in the contemporary context. It emphasizes that choral music holds a special place in Ukraine's cultural space due to its accessibility and high mission of uniting people around cultural traditions. Referring to Ukrainian traditions is an important factor for the consolidation and unity of Ukrainian society. As a form of artistic activity, choral music meets the individual, social, and aesthetic needs of performers, reflecting reality through the artistic images of choral works. It is noted that choral music manifests in forms of compositional creativity and performance. Compositional activity in the choral genre at the turn of the 20th and 21st centuries reflects contemporary trends in the musical sound space, harmoniously combining the intonational nature of national melodies with global musical phenomena. The main directions of contemporary choral composition are identified. The article mentions choral groups such as the «Dumka» Choir, the National Honored Academic Ukrainian Folk Choir named after Hryhoriy Veriovky, the Academic Choir named after P. Maiboroda of Ukrainian Radio, the Lviv State Academic Men's Choral Chapel «Dudaryk», «Pikardiyska Tertsia», and the Academic Chamber Choir «Cantus», which promote this form of creativity through their activities. It is noted that choral music also includes elements such as concerts, festivals, competitions, and platforms that provide opportunities for choral groups and conductors to exchange creative and organizational experiences. An important direction for the development of Ukrainian choral culture and a defining vector of contemporary choral creativity is the competition-festival movement. It is noted that it was during the early years of Ukraine's independence that competitions and festivals emerged, even in the absence of state support.

A new phenomenon in Ukraine's musical culture, such as spiritual song festivals, is highlighted. The need for state support for choral creativity is emphasized, along with the factors affecting its development and significance for the cultural life of society.

Key words: *choral creativity, modernity, choral singing.*

Постановка проблеми. Проголошенням суверенної української держави питання відродження традиційної культурної спадщини у суспільстві стало особливо актуальним. В умовах зміцнення національної самосвідомості та гуманістичних ідей в Україні, виникає потреба вивчення та збереження унікальних художніх традицій, які можуть стати джерелом самоідентифікації української нації в умовах сучасних глобалізаційних викликів. Одним із ключових аспектів цього процесу є хорова творчість. У культурному просторі України хорова творчість посідає особливе місце завдяки своїй доступності та високій місії об'єднання людей навколо культурних традицій. Звернення до українських традицій є важливим фактором для консолідації та єдності українського суспільства. Майбутнє України залежить не лише від успішності політичних та економічних реформ, а й від збереження і розвитку культурних традицій, зокрема і хорової творчості.

Аналіз досліджень. У період незалежності України значно зросла увага вітчизняних науковців до хорового мистецтва. Праці О. Бенч, О. Драгомирецької, Т. Кметюка, Л. Каравацької, В. Чучмана, В. Рожка, М. Головащенко, Г. Карась, Н. Белік-Золотарьової, О. Письменної, О. Бабенко, Я. Бардашевської, Т. Маскович, Л. Серганюк, Ю. Серганюка, А. Ладного, А. Кедіса, А. Левченка, І. Ярошенко та багатьох інших дослідників охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних із різними аспектами хорового мистецтва: хоровим співом, виконавською майстерністю, композиторською творчістю у хоровому жанрі, діяльністю хорових колективів і диригентів, а також конкурсно-фестивальним хоровим рухом. Проте, розвиток української хорової творчості у сучасному суспільстві відбувається надзвичайно різноманітно, отже в потребує подальшого вивчення.

Мета статті – проаналізувати особливості розвитку української хорової творчості у сучасному контексті.

Виклад основного матеріалу. Українська хорова творчість завжди була і залишається надзвичайно важливою творчо-виконавською сферою української культури, яка в своїх витках ґрунтувалася на інтонаційно-пісенних традиціях. Як форма художньої діяльності, вона задовольняє індивідуальні, соціальні та естетичні потреби виконавців, відображаючи реальність через художні образи хорових творів.

Хорова творчість проявляється у формах композиторської творчості та виконавства. Композиторська діяльність у хоровому жанрі є невід'ємною частиною українського хорового мистецтва. На межі ХХ–ХХІ століть вона відображає сучасні тенденції музичного звукового простору, гармонійно поєднуючи інтонаційний лад національної мелодики з глобальними музичними явищами. Сучасні композитори збагатили виразові засоби, хорову техніку та жанрову різноманітність творів. У їхніх композиціях поєднуються різні художні напрями, стильові площини, виникають нові ритми, гармонійні поєднання та музичні образи.

П. Ковалик визначає такі основні напрями сучасної композиторської хорової творчості:

1. Твори, що орієнтовані на класичні традиції, де багатоголосся розвивається з двоголосся і спостерігається більша схильність до гармонійного складу, ніж до контрапункту. У цих творах людський голос виступає головним музичним інструментом. Напрямок передбачає продовження традицій, закладених засновником української композиторської школи М. Лисенком і продовжених Л. Ревуцьким та М. Дремлюгою.

2. Твори неофольклорного напрямку, в основі яких лежать українська пісенність, вокальність і кантиленність. Цей напрямок хорової обробки, започаткований М. Лисенком і продовжений М. Леонтовичем, виходить із народної підголосковості. Інша гілка цього напрямку, представлена творчістю О. Кошиця, характеризується «відлунням» барокової епохи, ліричною витонченістю та втіленням професійно розвиненого багатоголосся. Цю тенденцію продовжили такі композитори, як П. Козицький та Б. Лятошинський, і пізніше вона проявилася у творах Є. Станковича, Л. Дичко та через стилізації народного елемента в оригінальних композиціях Ю. Алжнева, В. Степурка, О. Яковчука та інших.

3. Духовна музика православної традиції, яка з'явилася на концертній сцені в 80-х роках ХХ століття. Українські композитори внесли у світову культуру унікальні, національні підходи до музичного письма. Це стосується й нового напрямку в духовно-музичній творчості, що виник на межі ХІХ–ХХ століть. Серед його представників – К. Стеценко, М. Леонтович, О. Кошиць, Я. Яциневич, П. Гончаров, П. Козицький, М. Вериківський та інші композитори. Їх художній метод

базується на стародавніх церковних жанрах, збагачених фольклорними інтонаціями та досягненнями професійної композиторської майстерності. Прикладами розвитку цієї традиції є духовні твори Є. Станковича, М. Скорика, В. Степурка, Л. Дичко, А. Гаврилець, М. Шука та інших сучасних композиторів.

4. Хоровий авангард останньої чверті ХХ – початку ХХІ століть. Це явище характеризується новими звукосполученнями, дисонуючими гармоніями, вільною хроматикою, нерегулярним ритмом та оновленою музичною мовою, а також поєднанням у різкому контрасті співочих манер академічної та народної традицій. До цього напрямку належать не лише додекафонна та сонорна музика, але й новотональна, де літературні ідеї передаються через яскраві музичні засоби. Прикладами є твори В. Сильвестрова та В. Польової (Ковалик, 2010: 50).

Розглядаючи розвиток української хорової творчості у сучасному контексті вважаємо за необхідне згадати окремі хорові колективи, які своєю діяльністю популяризують цей вид творчості на різних рівнях – регіональному, загальноукраїнському та міжнародному.

Еталон хорового виконавства та носій традицій хорового мистецтва в сучасній Україні – це хор «Думка». Заснований у 1919 році як Державна українська мандрівна капела, колектив під керівництвом таких видатних діячів, як Нестор Городовенко, Олександр Сорока, Павло Муравський, Михайло Кречко, створив потужні хорові традиції та унікальний виконавський стиль. У репертуарі «Думки» традиційні обробки українських народних пісень гармонійно поєднуються з музикою західноєвропейського Відродження, а також із творами національної духовної спадщини М. Дилецького, М. Березовського, А. Веделя, Д. Бортнянського, М. Лисенка, К. Стеценка та М. Леонтовича.

Національний заслужений академічний український народний хор України імені Григорія Верьовки – це професійний хоровий колектив, заснований 11 вересня 1943 року в Харкові. Його організатором і першим керівником був Григорій Верьовка разом зі своєю дружиною Елеонорою Скрипчинською. При хорі діє творча лабораторія з автентичного виконання народних пісень – фольклорна група, яка регулярно займається записом і розшифровкою народних пісень та організовує окремі концертні програми. Хор гастролював у таких країнах, як Мексика, Канада, Франція, Швейцарія, Росія, Білорусь, Польща, Німеччина та багато інших. Колектив традиційно бере участь у великих українських державних заходах і має численні національні та міжнародні нагороди.

Академічний хор ім. П. Майбороди Українського Радіо є одним з найавторитетніших хорових колективів в Україні та Європі. Заснований у 1932 році, він відкрив нову сторінку в розвитку української хорової культури. За роки активної діяльності хор провів кілька тисяч концертних виступів, близько тисячі радіоефірів та створив унікальну колекцію записів, яка є частиною «Золотого фонду» держави. Репертуар колективу є дуже різноманітним: від фольклору і ранньої духовної музики до шедеврів світової класики і сучасного хорового мистецтва. Особливу роль у діяльності хору відіграє співпраця з Всеукраїнською спільнотою композиторів, оскільки колектив є першим виконавцем та неперевершеним інтерпретатором творів сучасних українських композиторів. Академічний хор також є активним учасником найпрестижніших міжнародних фестивалів, таких як «Київ Музик Фест», «Музичні прем'єри сезону» (м. Київ), «Стравінський і Україна» (м. Луцьк) та інших. Колектив успішно гастролює в Польщі, Угорщині, Франції, Італії, Іспанії, Югославії, Німеччині, Нідерландах, Тунісі та Швейцарії.

Львівська державна академічна чоловіча хорова капела «Дударик» – заснована в 1971 році М. Кацалом за сприяння Українського Музичного Товариства у Львові. У репертуарі капели – концерти Дмитра Бортнянського, Артема Веделя, Максима Березовського, а також колядки й щедрівки в обробках українських композиторів, таких як М. Лисенко, М. Леонтович, К. Стеценко та О. Кошиць. «Дударик» також виконував відомі світові твори, серед яких *Stabat Mater* Перголезі, *Carmina Burana* Карла Орфа, Реквієм Моцарта, IX симфонія Бетховена, III симфонія *Kadisiz* Бернстайна та численні ораторіальні твори. За понад 40 років своєї концертної діяльності капела провела понад 2500 виступів у найпрестижніших концертних залах України та світу, серед яких Карнегі Хол, Собор Паризької Богоматері, Ванкувер Ейр Плейс, Варшавська філармонія, Палац «Україна», Національна опера України, Національна філармонія.

«Піккардійська терція» розпочала свою історію 24 вересня 1992 року, коли відбувся перший виступ новоствореного секстету у Львівському національному університеті ім. І. Франка. За роки творчої співпраці учасники вокальної формації створили понад 300 пісень у найрізноманітніших музичних жанрах: поп, рок, класика, фольк, джаз, кантрі, духовна музика, рок-н-рол, блюз тощо. Близько 95% репертуару «Піккардійська Терція» – україномовні пісні, хоча колектив має у своєму арсеналі композиції 12 мовами світу. Географія

їхніх виступів також вражає: Польща, Німеччина, Іспанія, Італія, Франція, Канада, США, Бельгія, Швейцарія та навіть Сінгапур.

Академічний камерний хор «Cantus» був заснований у 1992 році за розпорядженням голови виконкому Закарпатської обласної ради М. Крайла, що стало початком професійної діяльності колективу. Хор «Cantus» був лауреатом міжнародних конкурсів і брав участь у хорових фестивалях та форумах в Угорщині, Італії, Австрії, Німеччині, Великобританії, Швейцарії, Франції та інших країнах. Його репертуар включає духовну музику, твори Ренесансу, українські народні пісні, твори українських композиторів, колядки, сучасні композиції, спіричуелси та джаз. У 2023 році хор виступав у Швейцарії, виконуючи хорові твори українських композиторів в церквах.

Хорова творчість містить і такі складові, як концерти, фестивалі, конкурси та платформи, які надають можливість хоровим колективам і диригентам обмінюватися творчим і організаційним досвідом. Важливим напрямком розвитку української хорової культури та визначальним вектором сучасної хорової творчості є конкурсно-фестивальний рух.

Саме в перші роки незалежності України зародилися конкурси та фестивалі, навіть попри відсутність державної підтримки. Щороку або спорадично проходили і досі проводяться фестивалі академічної музики, де хорова музика займає провідне місце. Серед них такі події, як «Музичні прем'єри сезону», «Київ Музик Фест», «Форум музики молодих», хоровий фестиваль «Золотоверхий Київ», «Весняна хорова асамблея», «Свята Софія» (усі в м. Київ), всеукраїнський фестиваль-конкурс імені К. Пігрова (м. Одеса), «Контрасти» (м. Львів), «Музичні імпрези України» (м. Черкаси), міжнародні фестивалі хорової музики імені В. Палкіна (м. Харків), «Передзвін» (м. Івано-Франківськ), «Хорова асамблея» (м. Глухів), фестиваль хорової музики «Співоча асамблея» (м. Хмельницький), «Ніжинхор-фест» та інші.

Важливим складником хорового руху є конкурси. Так, у 1989 році відбувся перший всеукраїнський конкурс хорових колективів імені М. Леонтовича, один із найпрестижніших в Україні. У рамках цього конкурсу хорові колективи з різних регіонів країни демонструють свою виконавську майстерність, зосереджуючи увагу на популяризації творчості видатного хорового композитора. О. Голинська зазначає, що конкурс є потужним стимулом для хорових колективів у вдосконаленні творчих навичок, навчанні, обміні досвідом (Голинська, 2019).

Серед інших важливих конкурсних проєктів варто згадати Всеукраїнський конкурс хорової музики імені Д. Січинського (м. Івано-Франківськ), міжнародний фестиваль-конкурс «Південна Пальміра» (м. Одеса), міжнародний хоровий конкурс імені П. Муравського (с. Дмитрашківка, Вінницька область), конкурс хорового мистецтва імені Лесі Українки (м. Луцьк), всеукраїнський фестиваль-конкурс колективів народного хорового співу імені П. Демущького м. Київ) та інші.

Хорові конкурси є платформою для відкриття нових хорових творів, розвитку нових форм хорового виконавства, налагодження комунікації між диригентами, співаками та слухачами, обміну досвідом і створення нових творчих контактів. Вони формують відкритий культурний простір, сприяючи формуванню музично-естетичного середовища для спілкування і розвитку творчого потенціалу виконавців (Бермес, 2022: 69).

Новітнім явищем у музичній культурі України стали фестивалі духовних піснеспівів. Так, М. Антоненко висвітлює основи проведення Всеукраїнських фестивалів різдвяних піснеспівів «Від Різдва до Різдва», «Наддніпрянські пасхальні піснеспіви» (обидва у м. Дніпро), міжнародного Різдяного фестивалю «Коляда на Майзлях» (м. Івано-Франківськ), фестивалю «Вогонь Різдва» (м. Одеса), фестивалю духовної музики «Пойте Богу нашому, пойте» (м. Бердянськ), «Христос Воскресе» (м. Запоріжжя), «Співочий собор» (м. Святогірськ), «Глас Печерський», фестивалю-конкурсу церковно-приходських хорів «Пентікостія», міжнародної Пасхальної асамблеї (усі в м. Київ), а також регіональних фестивалів «Піснеспіви душі» (м. Коломия), «Глинські дзвони» (м. Глухів), «Господь посеред нас» (м. Варащ, Рівненська обл.) та інших.

Крім того, згадуються фестивалі духовної музики різного рівня: міжнародний «Фестиваль духовного співу» (м. Запоріжжя), всеукраїнський «Співи Манявського Скиту» (м. Івано-Франківськ), «На хвилях Стрия» (м. Стрий), які доповнюють багатогранну картину існування хорової культури на рубежі ХХ–ХХІ століть (Антоненко, 2020: 9).

М. Антоненко також відзначає присутність духовної музики на світських музичних фестивалях, таких як «Золотоверхий Київ», «Київ Музик Фест», «Музичні прем'єри сезону», «Пасхальна асамблея» (м. Київ), «Передзвін» (м. Івано-Франківськ), «Кременецькі хорові вечори» (м. Кременець, Тернопільська обл.).

У 2017 році за участі професійних, студентських, дитячих та церковних хорових колективів з різних регіонів України в рамках Міжнародної

Пасхальної асамблеї відбулися концерти духовної хорової музики з промовистими назвами: «Великодній хоровий вернісаж», «Великодній концерт», «Великодні піснеспіви», «Піснеспіви Великодня», «Діти – Великодню», «Візантійсько-українські монодії», «Прийдіте воспоим, людие», «Духовність єднає Україну», «Воскресіння Твоє, Христе Спасе». У межах Міжнародної Пасхальної асамблеї 2018 року відбулося 20 концертів хорової музики за участі 25 хорових колективів. Окрім літургійної (суто богослужбової) музики, в програмах цих концертів широко представлена паралітургійна (наближена до богослужбової) православна музика. Зокрема, звучали духовні хорові концерти Д. Бортнянського, М. Березовського, М. Дилецького, М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка та інших композиторів (Антоненко, Антоненко, 2022: 38).

С. Гололобов наголошував на необхідності державної підтримки хорової творчості, яка обумовлена низкою чинників, що впливають на її розвиток та значущість для культурного життя суспільства. По-перше, хорова творчість відіграє ключову роль у збереженні та передачі культурної спадщини, національної ідентичності та традицій. Це важливий елемент у процесі формування й збереження культурної спадщини нації, а державна підтримка сприяє збереженню цінних хорових традицій та їх передачі майбутнім поколінням. По-друге, хорова творчість має значний соціальний вплив, сприяючи зміцненню громад, соціальній інтеграції та розвитку міжособистісних відносин. Хорові колективи створюють можливості для комунікації, співпраці та розвитку творчих навичок, що формує здорове соціальне середовище та

підвищує якість життя спільнот. Державна підтримка хорової творчості забезпечує доступ до цього виду мистецтва для різних соціальних груп, створюючи рівні можливості для розвитку хорових талантів. По-третє, розвиток хорової творчості має економічну вигоду. Хорові концерти, фестивалі та інші заходи приваблюють туристів, сприяють розвитку культурного туризму та створюють економічні можливості для місцевих громад. Державна підтримка в цьому напрямі сприяє розвитку інфраструктури, залученню інвестицій та створенню робочих місць у галузі хорового мистецтва (Hololobov, 2023: 40).

Висновки. Отже, розглядаючи особливості розвитку української хорової творчості у сучасному контексті нами наголошено, що культурному просторі України хорова творчість посідає особливе місце завдяки своїй доступності та високій місії об'єднання людей навколо культурних традицій. Як форма художньої діяльності, вона задовольняє індивідуальні, соціальні та естетичні потреби виконавців, відображаючи реальність через художні образи хорових творів. Зазначено, що хорова творчість проявляється у формах композиторської творчості та виконавства. Визначено основні напрями сучасної композиторської хорової творчості та згадано окремі хорові колективи, які своєю діяльністю популяризують цей вид творчості. Наголошено, що хорова творчість містить і такі складові, як концерти, фестивалі, конкурси та платформи, які надають можливість хоровим колективам і диригентам обмінюватися творчим і організаційним досвідом. Наголошено на необхідності державної підтримки хорової творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко М. Православна музика в системі української культури кінця ХХ – початку ХХІ століття. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. мистецтвознавства : 26.00.01 «Теорія та історія культури (мистецтвознавство)». Київ: Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського, 2020. 18 с.
2. Антоненко О. М., Антоненко М. М. Духовна музика православної традиції в системі фестивалів академічної музики України на зламі ХХ–ХХІ століть. *Мистецтвознавчі записки* : зб. наук. пр. 2022. Вип. 42. С. 35–40.
3. Бермес І. Українське хорове мистецтво як об'єкт наукових зацікавлень. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 48. Т. 1. С. 66–72.
4. Голинська О. Яскраві тони VIII Всеукраїнського конкурсу імені Миколи Леонтовича. *Музика* : український інтернет-журнал. 26.01.2019. URL: <http://mus.art.co.ua/yaskravi-tony-viii-vseukrains-koho-konkursu-imeni-mykoly-leontovycha/> (дата звернення 10.09.2024).
5. Ковалик П. А. Особливості використання сучасної української музики у фаховій підготовці диригента-хормейстера. *Актуальні питання культурології* : альманах наук. т-ва «Афіна» каф. культурології : у 2 т. Рівне Рівненський. держ. гуманит. ун-т. 2010. Т. 2. Вип. 10. С. 49–52.
6. Hololobov S. M. State policy in the field of culture in the context of choral music development. *Хорова творчість та освіта: осмислення традицій, опанування новацій* : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації (Одеса, 22 травня – 2 липня 2023 р.). Одеса : «Гельветика», 2023. С. 39–43.

REFERENCES

1. Antonenko M. (2020) Pravoslavna muzyka v systemi ukrainskoi kultury kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Orthodox music in the system of Ukrainian culture of the late 20th and early 21st centuries]. (PhD Thesis). Kyiv: Nats. muz. akad. Ukrainy im. P. I. Chaikovskoho. [in Ukrainian].
2. Antonenko O. M., Antonenko M. M. (2022) Dukhovna muzyka pravoslavnoi tradytsii v systemi festyvaliv akademichnoi muzyky Ukrainy na zlami XX-XXI stolit [Sacred music of the Orthodox tradition in the system of academic music festivals of Ukraine at the turn of the XX-XXI centuries]. *Mystetstvoznavchi zapysky: zb. nauk. pr.*, 42. 35–40 [in Ukrainian].
3. Bermes I. (2022) Ukrainske khorove mystetstvo yak ob'ekt naukovykh zatsikavlen [Ukrainian choral art as an object of scientific interest]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 48, 1. 66–72. [in Ukrainian].
4. Holynska O. (2019) Yaskravi tony VIII Vseukrainskoho konkursu imeni Mykoly Leontovycha [Bright tones of the VIII All-Ukrainian competition named of Mykola Leontovych]. *Muzyka: ukrainskyi internet-zhurnal*. URL: <http://mus.art.co.ua/yaskravi-tony-viii-vseukrainskoho-konkursu-imeni-mykoly-leontovycha/> (accessed 10.09.2024). [in Ukrainian]
5. Kovalyk P. A. (2010) Osoblyvosti vykorystannia suchasnoi ukrainskoi muzyky u fakhovii pidhotovtsi dyryhenta-khormeistera [Peculiarities of the use of modern Ukrainian music in the professional training of a conductor-choirmaster]. *Aktualni pytannia kulturolohii: almanakh nauk. t-va «Afina» kaf. kulturolohii: u 2 t. Rivne Rivnenskyi. derzh. humanyt. un-t*, 2, 10. 49–52. [in Ukrainian].
6. Hololobov S. M. (2023) State policy in the field of culture in the context of choral music development. *Khorova tvorchist ta osvita: osmyslennia tradytsii, opanuvannia novatsii: materialy vseukrainskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii* (Odesa, 22 travnia – 2 lypnia 2023 r.). Odesa: «Helvetyka», 39–43.